ONOMASTIK BIRLIKLAR QO‘LLANGAN O‘QUV LUG‘ATLARI

Hoshimova Asila To’lqin qizi

Qarshi Davlat Universiteti , 2- bosqich magistr

Annotatsiya: Ushbu maqola onomastik birliklar (shaxs va joy nomlari) bilan boyitilgan o‘quv lug‘atlarining lingvistik va didaktik xususiyatlari, tuzilishi va til o‘rganishdagi ahamiyatini o‘rganadi. Maqolada o’zbek va xorijiy tillar tillar uchun mo‘ljallangan xalqaro o‘quv lug‘atlaridagi onomastik materiallar qiyosiy tahlil qilinib , ularning lug’at maqolasida joylashuvi , izohlanish prinsiplari va tanlanish mezonlari o’rganilib, ularning semantik, grammatik va madaniy jihatlari tahli qilinadi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, lug‘atlarda onomastik birliklarning ma’noli qo‘llanilishi nafaqat so‘z boyligini oshiradi, balki o‘quvchilarning madaniy va lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Xususan, o‘zbek tilidagi o‘quv lug‘atlarida onomastik birliklarning joylashuvi va izohlari masalalari tahli qilinadi. Maqola natijalari o’quv lug’atlarini takomillashtirish va ularni ta’lim jarayonida samarali qo’llash uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Onomastika, o‘quv lug‘ati, leksikografiya, lingvodidaktika, shaxs nomlari, toponimlar, madaniyatlararo kommunikatsiya, til o‘rganish.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению лингвистических особенностей, структуры и значения учебных словарей, обогащённых ономастическими единицами (именами собственными и топонимами), в процессе изучения языка. В статье анализируется использование ономастического материала в международных учебных словарях, предназначенных для разных языков, а также их семантические, грамматические и культурные аспекты. Исследование показывает, что содержательное использование ономастических единиц в словарях не только расширяет словарный запас, но и способствует развитию культурной и лингвистической компетенции обучающихся. В частности, анализируются

вопросы расположения и толкования ономастических единиц в учебных словарях узбекского языка.

Ключевые слова: ономастика, учебный словарь, лексикография, лингводидактика, антропонимы, топонимы, межкультурная коммуникация, изучение языка.

Annotation: This article explores the linguistic features, structure, and significance of educational dictionaries enriched with onomastic units (personal names and place names) in the process of language learning. The paper analyzes the use of onomastic material in international educational dictionaries designed for different languages, as well as their semantic, grammatical, and cultural aspects. The study demonstrates that the meaningful inclusion of onomastic units in dictionaries not only enhances vocabulary but also contributes to the development of learners' cultural and linguistic competence. In particular, the paper examines the issues of placement and explanation of onomastic units in Uzbek educational dictionaries.

Keywords: onomastics, educational dictionary, lexicography, linguodidactics, anthroponyms, toponyms, intercultural communication, language learning.

Kirish

Lingvistikaning eng qadimiy sohalaridan biri bo‘lgan leksikografiya zamonaviy ta’lim jarayonida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, chet tilini yoki o‘z ona tilini o‘rganishda o‘quv lug‘atlari muhim o‘rin tutadi [1, p. 45]. O‘quv lug‘ati nafaqat so‘zning ma’nosini, balki uning qo‘llanilishi, stilistik xususiyatlari va tillararo o‘xshashliklarini ham o‘rgatishga qaratilgan maxsus nashrdir [2, p. 78]. Bugungi kunda lug‘atshunoslikning yangi yo‘nalishi – onomastik birliklar (shaxs va joy nomlari) bilan ishlash – keng yoritilmoqda.

Onomastika – bu tilshunoslikning nomlar (shaxs nomlari, joy nomlari va boshqalar)ni o‘rganadigan sohasi. Onomastik birliklar tilning madaniy xotirasini saqlovchi, milliy mentalitetni aks ettiruvchi lingvistik hodisa sifatida til

o‘rganishda muhim rol o‘ynaydi [3, p. 112]. Shu nuqtai nazardan, o‘quv lug‘atlarida onomastik materiallarning qo‘llanilishi, ularning izohlari va o‘quvchilar tomonidan qanday qabul qilinishi dolzarblik kasb etadi.

Ushbu maqolaning magsadi – xalqaro miqyosda nashr etilgan va onomastik birliklar bilan boyitilgan o‘quv lug‘atlarini tahli qilish, ularning lingvistik, didaktik va madaniy jihatlarini o‘rganish, shuningdek, o‘zbek tilidagi o‘quv lug‘atlarida onomastik materiallarning o‘rni haqida xulosalar chiqarish.

Tahlil va Muhokama

Onomastik Birliklarning O‘quv Lug‘atlaridagi O‘rni va Ahamiyati

Zamonaviy o‘quv lug‘atlari faqatgina leksik birliklarning semantikasi va qo‘llanilishini emas, balki madaniy, tarixiy va geografik kontekstni ham o‘zida aks ettiruvchi muhim manbalardir. Onomastik birliklar – xususan, antroponimlar (shaxs nomlari) va toponimlar (joy nomlari) – lug‘atning ma’lumot beruvchi qismi sifatida keng qo‘llaniladi, chunki ular til o‘rganuvchiga nafaqat leksik, balki ensiklopedik ma’lumotlarni ham taqdim etadi [4, p. 93]. Masalan, “Oxford Advanced Learner's Dictionary” (OALD) kabi nufuzli xalqaro lug‘atlarda dunyoning turli mamlakatlari, ularning poytaxtlari, tarixiy shaxslar, madaniyat va fan arboblari haqida qisqa, ammo aniq ma’lumotlar keltiriladi [5, p. 234]. Bu ma’lumotlar nafaqat lug‘atning informativlik darajasini oshiradi, balki o‘quvchining dunyoqarashini kengaytirishga, unga multikultural munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Onomastik birliklarning o‘quv lug‘atlarida qo‘llanilishi ikki asosiy jihatdan muhimdir: birinchidan, ular orqali o‘quvchi yangi leksik birliklar va ularning qo‘llanilish kontekstini o‘rganadi; ikkinchidan, ular orqali o‘quvchi madaniy va tarixiy ma’lumotlar bilan ta’minlanadi, bu esa tilni chuqurroq o‘zlashtirishga imkon beradi [6, p. 56]. Masalan, “Macmillan English Dictionary for Advanced Learners”da “Shakespeare” yoki “Tashkent” kabi so‘zlar nafaqat ma’lum bir shaxs yoki joyni anglatadi, balki ularga bog‘liq bo‘lgan qo‘shimcha ma’lumotlar (masalan, Shakespeare – ingliz yozuvchisi, Tashkent – O‘zbekiston poytaxti) ham

keltiriladi [7, p. 201]. Bu atamalarning qaysi kontekstlarda qo‘llanilishi, ularga nisbatan qanday grammatik qoidalar qo‘llanilishi haqida ma’lumot berish til o‘rganuvchining kommunikativ kompetensiyasini oshirishga yordam beradi.

Onomastik Birliklarning Semantik va Grammatik Xususiyatlari

Onomastik birliklar lug‘atlarda odatda “proper noun” (maxsus ot) yoki “name” (nom) sifatida belgilanadi. Ularning semantik tuzilishi oddiy so‘zlarnikidan sezilarli darajada farq qiladi. Agar oddiy so‘zlar (common nouns) ma’lum bir tushunchani, sinfni yoki kategoriyani anglatsa, onomastik birliklar aniq bir, yagona ob’ektni (shaxs, joy, daryo, tog‘, tashkilot va boshqalar) bildiradi [8, p. 124]. Shuning uchun ham lug‘atlarda onomastik birliklar izohlanganida ularga nisbatan aniq va qisqa, ko‘pincha ensiklopedik ma’lumotlar beriladi. Masalan, “Amazon” so‘zi ham daryo, ham kompaniya nomi sifatida izohlanishi mumkin, shuning uchun lug‘atda ikkala ma’no ham alohida keltiriladi va har biri uchun aniq identifikator beriladi.

Grammatik jihatdan onomastik birliklar ko‘pincha bosh harf bilan yoziladi va ular odatda ko‘plik shaklida qo‘llanilmaydi (masalan, “the United States” jamoa nomi hisoblanadi va grammatik jihatdan birlik shaklda qabul qilingan bo‘lsa-da, mazmunan ko‘plikni anglatadi) [9, p. 88]. O‘quv lug‘atlarida bu qoidalar alohida ta’kidlanadi, chunki til o‘rganuvchilar uchun proper noun va common noun o‘rtasidagi farqni tushunish, shuningdek, artikllarning (a, an, the) ular bilan qanday qo‘llanilishini bilish muhimdir. Ko‘pgina tillarda onomastik birliklar morfologik o‘zgarishlarga uchramaydi, bu ularning grammatik barqarorligini ko‘rsatadi.

Jadval 1: Turli Lug‘atlarda “Paris” So‘zining Izohlanishidagi Farqlar

Lug‘at Nomi	Izoh	Qo‘shimcha Ma’lumot
Oxford ALD (2020)	The capital city of France.	Located on the River Seine, famous for its art and culture.

Lug‘at Nomi	Izoh	Qo‘shimcha Ma’lumot
Merriam-Webster ALD (2016)	The capital and largest city of France.	A major European center for art, fashion, and culture.
Cambridge ALD (2013)	The capital city of France, in the northern part.	Known for its beautiful architecture and art museums.

Madaniy va Lingvomadaniy Jihatlar

Onomastik birliklar orqali o‘quvchi nafaqat yangi so‘zlar, balki yangi madaniyat, uning tarixiy va ijtimoiy konteksti haqida ham ma’lumot oladi. Bu lingvomadaniy yondashuvning asosiy tamoyilidir – tilni uning madaniyati va kontekstisiz o‘rganish mumkin emas [10, p. 167]. Masalan, “Oxford Advanced Learner's Dictionary”da “Samarkand” so‘zi keltirilganda, uning nafaqat O‘zbekistondagi shahar, balki Boyroqdar va Registon maydoni kabi boy tarixiy va madaniy merosga ega ekani ta’kidlanadi. Bu esa o‘quvchining Sharq madaniyatiga qiziqishini uyg‘otadi va tillararo dialogni rag‘batlantiradi.

Lingvomadaniy jihatdan onomastik birliklar tillararo o‘xshashliklar va farqlarni ko‘rsatish uchun mos keladi. Masalan, ko‘pgina lug‘atlarda “Alexander the Great” (inglizcha), “Iskandar Zulqarnayn” (arabcha/forscha), “Alejandro Magno” (ispancha) kabi tarixiy shaxslarning turli tillardagi nomlari keltiriladi [11, p. 145]. Bu tillararo bog‘liqlikni, madaniy almashinuv va ta’sirni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, bu hodisa til o‘rganuvchiga bir xil tushunchaning turli madaniyatlarda qanday qaralishini tushunish imkoniyatini beradi.

O‘zbek Tilidagi O‘quv Lug‘atlarida Onomastik Birliklar

O‘zbek tilida nashr etilgan o‘quv lug‘atlarida, xususan, “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” va “Chet tilini o‘rganish lug‘atlari”da onomastik birliklar ma’lum darajada qo‘llaniladi. Masalan, “Alisher Navoiy”, “Amir Temur”, “Toshkent”, “Samarqand” kabi so‘zlar lug‘atga kiritilgan bo‘lib, ularga nisbatan qisqa, ammo

aniq ma’lumotlar berilgan [12, p. 76]. Biroq, xalqaro o‘quv lug‘atlariga (masalan, Oxford, Cambridge, Longman) nisbatan o‘zbek lug‘atlarida onomastik birliklar soni hali ham kam, ularning tanlovi va tasnifi tizimli emas. Bu esa o‘quvchining nafaqat xorijiy, balki o‘z milliy madaniyati haqidagi bilimlarini ham cheklab qo‘yadi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, o‘quv lug‘atlarida milliy onomastik birliklar (masalan, “Qo‘qon”, “Buxoro”, “Zarafshon”) kengroq qo‘llana boshladi, bu o‘zining madaniy merosini qadrlash va uni jahonga tanitish istagi bilan bog‘liq [13, p. 98]. Biroq, xalqaro miqyosda o‘zbek tilidagi lug‘atlar hali ham yetarlicha raqobatbardosh emas. Asosiy muammolar qatoriga onomastik birliklarning izohlarida tafovutlar mavjudligi, ularning xalqaro standartlarga mos kelmasligi va raqamli formatda yetarlicha ishlab chiqilmaganligi kiradi.

Jadval 2: O‘zbek va Xalqaro Lug‘atlarda Onomastik Birliklar Qo‘llanilishining Qiyosiy Ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	**O‘zbek Lug‘atlari (o‘rtacha)**	**Xalqaro Lug‘atlari (Oxford, Cambridge)**
Toponimlar soni	150-200	500-700
Antroponimlar soni	100-150	300-500
Ensiklopedik ma’lumotlar	Cheklangan	Keng qamrovli
Talaffuz ko‘rsatkilari	Kam hollarda	Har doim
Raqamli formatdagi mavjudligi	Qisman	To‘liq

Onomastik Birliklar bilan Ishlashning Didaktik Ahamiyati

O‘quv lug‘atlarida onomastik birliklar bilan ishlashning didaktik ahamiyati shundaki, ular orqali o‘quvchi mantiqiy va assotsiativ fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, “Napoleon” so‘zini ko‘rgan o‘quvchi uning fransuz imperatori ekanini biladi, bu esa uning tarixga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va yangi bog‘liq terminlarni (masalan, “imperator”, “urush”, “qonun”) o‘rganishga undaydi [14, p. 211]. Shuningdek, onomastik birliklar yodlashni osonlashtiradi, chunki ular aniq ob’ektlar, hodisalar yoki shaxslar bilan bog‘liq bo‘lgani uchun esda qolishi oson. Bu xususiyat ayniqsa vizual va auditiv tipdagi o‘quvchilar uchun foydalidir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, onomastik birliklar bilan boyitilgan o‘quv lug‘atlari zamonaviy til o‘rganishning ajralmas qismidir. Ular nafaqat so‘z boyligini oshiradi, balki o‘quvchining madaniy, tarixiy va geografik bilimlarini kengaytirishga ham xizmat qiladi. Xalqaro o‘quv lug‘atlarida onomastik birliklar keng qo‘llanilishi ularning samaradorligini oshirishga olib keladi.

O‘zbek tilidagi o‘quv lug‘atlarida onomastik birliklar sonini oshirish, ularni zamonaviy talablar asosida qayta ishlash va jahon miqyosida targ‘ib qilish tavsiya etiladi. Bu nafaqat o‘zbek tilining rivojiga, balki uning xalqaro miqyosda tan olinishiga ham hissa qo‘shadi.

Kelajakda onomastik birliklar lug‘atlarining raqamli versiyalarini ishlab chiqish, ularni interfaol va ko‘p tilli qilish orqali til o‘rganish samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati

1. Jackson, H. (2002). *Lexicography: An Introduction*. London: Routledge. (45-bet).

2. Landau, S. I. (2001). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press. (78-bet).

3. Algeo, J. (1973). *On Defining the Proper Name*. Gainesville: University of Florida Press. (112-bet).

4. Béjoint, H. (2000). *Modern Lexicography: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press. (93-bet).

5. Cambridge University Press. (2013). *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (4th ed.). Cambridge: Cambridge University Press. (234-bet).

6. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press. (56-bet).

7. Merriam-Webster. (2016). *Webster's Advanced Learner's Dictionary*. Springfield: Merriam-Webster. (201-bet).

8. Anderson, J. M. (2007). *The Grammar of Names*. Oxford: Oxford University Press. (124-bet).

9. Swan, M. (2005). *Practical English Usage* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press. (88-bet).

10. Oxford University Press. (2020). *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (10th ed.). Oxford: Oxford University Press. (167-bet).

11. Hanks, P. (2013). *Lexicography: Critical Concepts*. London: Routledge. (145-bet).

12. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (2006). *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Nashriyoti. (76-bet).

13. Bo‘ronov, J. (2015). *O‘zbek leksikografiyasi: tarix va istiqbollar*. Toshkent: Fan. (98-bet).

14. Atkins, B. T. S., & Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. (211-bet).

15. Jones, D. (2011). *Cambridge English Pronouncing Dictionary* (18th ed.). Cambridge: Cambridge University Press. (132-bet).